

תולדותיהן כיו"ב או לאו כיו"ב

"ארבעה אבות נזיקין" זו המשנה הפותחת את מסכת ב"ק. במשנה מפורטים אבות הנזיקין המוזכרים בתורה, וכלשונו של רש"י (ד"ה ארבעה): "אבות קרי להנך דכתיבן בקרא בהדיא".

בגמ' ישנו דיון ארוך בענין אבות ותולדות, בנסיון להבין את המשמעות של האבות והתולדות בנזיקין.

הגמ' מדייקת, שממשמעות הלשון "אבות" ברור שישן "תולדות", ומזה עולה השאלה בגמ': האם תולדות נזקי ממון כתולדות שבת בהם התולדות זהות לאבות, או שתולדות נזיקין הינם כאבות ותולדות הטומאה אשר אינן זהות, ובלשון הגמ': "תולדותיהן כיוצא בהן או לאו כיוצא בהן". ובהמשך הגמ' (ב:) אמר רב פפא, שישן תולדות נזיקין כיוצא בהן, וישן לאו כיוצא בהן.

בהמשך, מביאה הגמ' סידרה ארוכה של תולדות נזיקין בנסיון לברר האם תולדה זו כיוצא בה או לא, ולאזיה מקרה התכוון רב פפא כשאמר לאו כיוצא בהן.

על כל המקרים עונה הגמ' אותה תשובה: "מאי שנא הני (מאפיין האב) וממונך ושמירתן עליך, הכא נמי (מאפיין התולדה כשל האב) וממונך ושמירתן עליך", ולכן, תולדותיהן כיוצא בהן, ולא ע"ז דיבר רב פפא.

עד שמגיעה הגמ' לתשובה סופית שבצורות משלם חצי נזק למרות שהם תולדה של רגל. וז"ל הגמ': "וכי קאמר רב פפא אתולדה דרגל. רגל! והא אוקימנא תולדה דרגל כרגל! בחצי נזק צרורות דהילכתא גמירי לה, ואמאי קרי לה תולדה דרגל! לשלם מן העלייה".

ועל צרורות דיבר רב פפא כשאמר שישן תולדות נזיקין שאינן כיוצא בהן.

יש לשאול מסי' שאלות על הגמ':

- א. מדוע נוצר בכלל הספק בגמ' האם תולדותיהן כיו"ב או לאו?
- ב. מהי הנפקא מינה בין צדדי הספק?
- ג. כיצד התשובה "מאי שנא הני - וכו' ממוןך ושמירתן וכו'" מוכיח שהם כיו"ב, הרי לכאורה הגדרת התולדה מבוססת על הדמיון לאב ולא בהכרח מוכיחה שישנה זהות ביניהם?
- ד. כיצד צרורות דהילכתא גמירי לה מהווה תשובה לדברי רב פפא, הרי זהו מקרה יוצא דופן?

בהסבר הספק בגמ' ישן שלוש שיטות עיקריות.

שיטת רש"י

כותב רש"י (ד"ה הכא מאי): "תולדות דשבת הוי כאבות, תולדות דטומאה לא הוי כאבות, והכא תולדות דנזיקין מאי: מי אמרין תולדות כיוצא בהן - לא שנא אב לא שנא תולדה - אם הזיק משלם או דילמא לא?" משמע מדבריו, שאם היו תולדותיהן לאו כיו"ב, הרי שהיה בעל המזיק פטור מתשלום לחלוטין.

שואלים עליו האחרונים, מדוע יש צורך בהגדרת התולדות במקרה שאינן כיוצא בהן, שהרי אין חיוב תשלום במקרה כזה? ועונים, שאמנם אם התולדות לאו כיו"ב, לא ישלם בעל המזיק כלום, אבל אין זה אומר שאין כאן איסור, שהרי איסור "מזיק" יהיה קיים גם על התולדות, ובעל התולדות צריך להזהר שלא יזיק את חברו.

לפי הסבר זה בדברי רש"י, צ"ל שהספק של הגמ' היה, האם הבעלים מתחייבים על נזק של תולדות או לא.

וכן, זה עונה על שאלה ב' שאכן יש נפקא מינה: אם תולדותיהן לאו כיו"ב - פטור מתשלום אבל אסור, ואם כיו"ב - משלם תשלום מלא.

לשיטתו מתחזקת השאלה: א"כ, מהי התשובה של "צרות"?

שיטת הרי"ף

כתב הרי"ף פירוש לגמ' כאן, וז"ל:

"פירוש כיון דקיי"ל דנזק שלם ממונא הוא, וחצי נזק קנסא הוא, ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העלייה ותם משלם חצי נזק מגופו, בעינן למידע הני תולדות דהני אבות אי כיו"ב נינהו דכל מועד מינייהו תולדה דיליה כוותיה ומשלם נזק שלם מן העלייה ותם תולדה דיליה כוותיה ומשלם חצי נזק מגופו, או תולדותיהן לאו כיו"ב. ואסיקנא דכולהו תולדותיהן כיו"ב בר מתולדה דרגל ומאי ניהו חצי נזק צרות דהילכתא גמירי לה דלא משלם אלא חצי נזק, ואמאי קרו לה תולדה דרגל דמשלם מן העלייה ולפוטרה ברשות הרבים".

וגירסת הב"ח בסוף דברי הרי"ף לגבי מהי ההלכה למשה מסיני: "ס"א דממונא הוא ולא קנסא".

לדברי הרי"ף, החילוק בין תם למועד, הוא הגורם לשאלה בגמ' האם תולדות נזיקין כיו"ב או לא.

את דברי הרי"ף פירשו בצורה שונה הרא"ש (עיי שלטי הגיבורים) והמגדל עוז על הרמב"ם (נזק"מ פ"ב ה"א).

שיטת הרא"ש בדברי הרי"ף

הרא"ש (סי' א) הסביר את דברי הרי"ף כך: מצינו הבדלים בתשלומים של קרן תמה וקרן מועדת גם בסכום וגם באופן התשלום, האם משלם מגופו או מעליה. כיון שכך, יתכן שיש תולדות לאו כיו"ב שאינן משלמות את התשלום המלא ואולי גם באופן תשלום שונה. ואם לא היו הבדלים אלו "לא היה הספר מסתפק, דמהיכא

שבילי נהר דעה

תיתי לן לחלק ביניהן". ובסופו של דבר, הגמי' מוצאת מקרה שבו יש חילוק בין אב שהוא רגל וזק שלם משלם לבין תולדה של רגל המשלמת חצי נזק. זהו עיקרו של הרי"ף עפ"י פירושו של הרא"ש.

שיטת המגדל עוז ברי"ף

כותב הרמב"ם (נזק"מ פ"ב הל"א): "אחד אבות נזיקין ואחד התולדות אם היה האב מועד תולדותיו מועדים, ואם היה תם תולדותיו כמוהו. וכל אבות נזיקין וכל תולדותיהן מועדין הן מתחילתן חוץ מקרן ותולדותיו שהן תמים בתחילה עד שיועדו כמו שביארנו".

והשיג על דבריו הראב"ד, וז"ל: "א"א הא לא מיחזור, דהא אפילו מקרן לקרן אמרו מועד לקרן ימין אינו מועד לקרן שמאל כ"ש לביעוט רגל או נשיכת שן וכו', ואולי כך רצה לומר תולדותיהן כיו"ב כמו שהיא מועדת מתחילתה לאכילת פירות כך היא מועדת להתחכך בכותל להנאתה וכן כולן".

הבין הראב"ד, שהרמב"ם סובר שאם ישנה מועדות לגבי פעולה מסוימת כגון: לנגיחה, הרי שהמועדות תועבר גם לגבי התולדה, ואז השור יהיה מועד גם לנגיפות נשיכות וכדו'. ולכן, מקשה עליו הראב"ד מקרן ימין לקרן שמאל, שאפילו במקרה כזה אינו מועד וישנה כאן מועדות ספציפית לקרן אחת, וכל שכן לתולדות. ומנסה הראב"ד לפרש דבריו, שרק במועדים מתחילתם דיבר הרמב"ם וכוונתו לומר שמועד מתחילתו באב יהא מועד מתחילתו גם בתולדה (ודבריו קרובים לדברי הרא"ש ברי"ף).

המגדל עוז דוחה את פרשנותו של הראב"ד ברמב"ם, שכל שהאב מועד מתחילתו גם התולדה מועדת מתחילתה, משתי סיבות:

א. הרי הרמב"ם בהלכה מחלק לשתי בבות שונות:

1. אחד אבות ואחד תולדות - אם האב מועד תולדותו מועדת, ואם היה תם תולדתו כמוהו.

2. וכל אבות נזיקין וכל תולדותיהן מועדים מתחילתן.

לפירושו של הראב"ד צ"ל, שיש כאן חזרה על הדברים, ונסיונו זה של הראב"ד צ"ע, שהרי בבירור רואים אנו שאלו שני עניינים שונים, ולא נראה שהרמב"ם יחזור על אותו רעיון פעמיים.

ב. אם היה דעתו של הרמב"ם כדברי הראב"ד, יכול היה בתוספת מילה להבהיר את כוונתו בצורה מדויקת כמו שנוהג בשאר מקומות, והיה כותב: "ואם היה האב מועד מתחילתו וכו' " ובזה היה מבהיר כוונתו בצורה מדויקת יותר.

לכן, מסביר המגדל עוז את דברי הרמב"ם עפ"י דברי הרי"ף:

"דבעי תלמודא מדקתני אבות מכלל דאיכא תולדות תולדותיהן כיו"ב או לאו. פירוש כיון דקיי"ל דנזק שלם ממונא הוא וחצי נזק קנסא, ומועד שהזיק משלם נזק שלם מן העליה ותם שהזיק משלם חצי נזק מגופו, בעינן למידע תולדות דהנהו אבות אי כיו"ב ניהו דכל מועד מינייהו תולדה ידידה כוותיה דמשלם מן העלייה

שבילי נהר דעה

ותם תולדה דיליה כוותיה דמשלם חצי נזק מגופו או דלמא תולדותיהן לאו כיו"ב וכ"י."

עפ"י המגדל עוז ספק הגמ' הינו: האם כאשר האב הופך למועד גם התולדות נמשכות אחריו ונעשות מועד, או שאין התולדות כיו"ב ואינן נמשכות אחר האב ואינן נעשות מועד מתחילתן, וכל זה מתעורר בגלל החלוקה הניכרת בין האבות שיש בהם המועדים מתחילתם ויש בהם שלא.

לעצם דברי הרי"ף והרמב"ם, כותב המגדל עוז: "הנה עינך רואות שפירש (הרי"ף) בלשונו תחילה דכל מועד תולדה דידיה כוותיה ואחר כך הפשיטות, וכן עשה הרמב"ם". וכוונתו, שכתב הרמב"ם לשון הרי"ף רבו שפירש בלשונו תחילה את דבריו, ואח"כ הביא את לשון הגמ' שמשמע ממנה פירוש זה, ולכן, ישנה כאן חזרה. ולפירושו זה מובנת הלכה ב' (שם) המבדילה את צרורות משאר התולדות כהמשך דברי הרי"ף.

שני ההסברים של הרא"ש ושל המגדל עוז, עונים על שתי השאלות הראשונות ששאלנו לגבי מהו הספק ומהי הנפקא מינה, אולם עדיין צריך לענות על השאלות לגבי המשך הגמ' ומסקנתה בצרורות.

שלושה הסברים לספק הגמ'

מוצאים אנו כעת שלושה הסברים לספק של הגמ':

1. רש"י - הספק הוא האם בעל תולדה המזיקה משלם או לא.
2. רי"ף - לפי הרא"ש - הספק הוא כיון שיש חילוק בתשלומים בין תם למועד יתכן שיהיה גם בין אב לתולדה.
3. רי"ף - לפי המגדל עוז - הספק הוא: האם כאשר האב מועד מתחילתו גם התולדה מועדת מתחילתה, או שהתולדה תהיה תמה.

כשאנחנו מעיינים בהבדלים בין שיטת הרי"ף לשיטת רש"י אנו מוצאים הבדל יסודי בחובת התשלום: בעוד שלרש"י אנו מוצאים שהספק אם בכלל צריך לשלם ואם לאו כיוצא בו הרי שלא משלם, הרי שלרי"ף ברור שצריך לשלם בכל מקרה אלא שיש לשאול כמה צריך לשלם.

כדי להעמיק ולחקור בהבדל זה, נעיין במסקנת הגמ' גבי צרורות. פתרון ההבדל יביא אותנו גם להבין את עומק היסוד שמונח מאחורי השיטות, וכן את שאר השאלות ששאלנו בהבנת כל חלקי הדיון בגמ'.

מחלוקת רש"י ותוס' בדין צרורות

נחלקו רש"י ותוס' מחלוקת יסודית בגדר "צרורות" בהבנת ההלכה למשה מסיני. רש"י סובר (ג: ד"ה בחצי) שהל"מ היתה שחצי נזק בצרורות ממונא ולא קנסא.

שבילי נהר דעה

ואילו התוסי' סוברים (שם ד"ה לפוטרו) שהל"מ היא שמשלם בצרורות ח"י ולא נזק שלם. וז"ל: "כיון דמן הדין היה משלם נזק שלם, ואתי הלכתא דלא משלם אלא חצי נזק, אי"כ אתי הלכתא להקל ולא להחמיר".

חקירה בחיוב צרורות

כדי להבין את שיטות רש"י ותוסי' יש לשאול שאלה: ללא הל"מ מה היה הדין בצרורות לאור העובדה שישנו חידוש תורה שממון המזיק חייב (דמסברא לא היה חייב תשלומין בנוזקין - עיין תוסי' בכורות מח. ד"ה מלוה, קונטרסי שיעורים לגר"י גוסטמן זצ"ל שיעור א')? צרורות שונים מהותית ואיכותית מנזקי ממון, כיון שנזקי ממון נעשים בגוף הממון ואילו צרורות הם כוחו של הממון, לכן, יש לחקור: האם צרורות שהם כוחו של הממון ג"כ חייבים, שהרי נתחדש באדם המזיק שהוא חייב על נזקי גופו ועל נזקי כוחו, וצריך להעתיק את צורת החיוב גם לממון המזיק, ולכן עפ"י הדין, אם לא היתה ההלכה למשה מסיני היה בעליו של הממון משלם נזק שלם?

או שנאמר שכיון שחדשה תורה שחייב אדם על נזקי ממון, אין לך בו אלא חידושו - החיוב הוא רק על נזקי ממון ולא על כוחו, ואין להעתיק מאדם המזיק לממון המזיק וצרורות, וללא החידוש של ההלכה למשה מסיני בצרורות לא היה מתחייב תשלומים כלל?

תוסי' סוברים כצד הראשון הסובר שהחיוב הוא גם על כוחו של ממון וללא ההל"מ היה מתחייב בעל המזיק נזק שלם, ולכן, הל"מ באה למעט את חיוב הנזק השלם ולהופכו לחצי נזק ממון.

לפי"ז החיוב של צרורות דרגל נשאר מדין רגל, אלא, שהתשלום קטן יותר - חצי נזק. זה תואם לשיטת תוסי' בצרורות הסוברים שלכל אב יש צרורות משלו כמו שכתבו התוסי' רפ"ב (יז: ד"ה נובר) שישנן צרורות דשן, שהרי החיוב של האב נשאר אותו החיוב ורק התשלום יורד לחצי.

לעומת זאת, רש"י סובר כצד השני שאין לחדש אלא חיוב ממוני על נזקי גופו של ממון וא"א ללמוד מנזקי אדם, וללא הל"מ לא היה חייב בעל המזיק בנוזקי כוחו של ממון כלל. ולכן, ההל"מ באה לחדש חיוב ממוני נפרד של חצי נזק בנוזקי צרורות. ולפי זה הפרשה של צרורות מחודשת היא, ואינה קשורה לאב ממנה היא יצאה, ועל כן כל הצרורות מוגדרים כתולדה דרגל ואין כלל קשר למאפיין של האב, ואפילו יש הנאה להיזקה כדוגמת חזיר הנובר באשפה בכ"ז חייב מדין צרורות בסתם, ואין צרורות דשן. וכך פירש רש"י שם בפ"ב (יז: ד"ה צרורות), וז"ל: "כי אורחיהו כלומר אע"ג דאורחיהו להתיז צרורות משלם ח"י כדמפרש לקמיה דהלכתא גמירי לה, וכן חזיר הנובר ומתיז צרורות בחוטמו הוי נמי כצרורות דרגל, דכל מה שהוא כוחו ולא גופו קרי צרורות", עכ"ל.

שבילי נהר דעה

דברינו אלה יסבירו גם את דברי רש"י (יח: ד"ה דדחיק), וז"ל: "שעומדת במקום צר ואין לה מקום לזוז משם, ובשלא להנאתה עסקינן כגון במשלשלת, דאי להנאתה תולדה דשן היא. ונראה בעיני, דכל גללים להנאתה הוא ואפי"ה לאו תולדה דשן נינהו, דשן הזיקא דגופה הוא והני צרורות נינהו. והא דאמרינן בפ"ק (ג.) טנפה פירות להנאתה הוי תולדה דשן - היינו כגון שנתגלגלה עליהן כדרך סוסים וחרורים שקורין בולט"ר, וכן עיקר".

לפי השיטה הראשונה שהביא רש"י י"ל, שבשלא להנאתה עסקינן, כיון שלהנאתה מוציא מכלל צרורות ומהווה תולדה של שן. ואין רש"י מסכים עם שיטה זו וסובר, שאפילו להנאתה מהווה צרורות ולא תולדה דשן, כיון ששן - היזק הגוף, ואילו כל כוחה של הבהמה זהו צרורות. ומשתי השיטות שהביא עולה שכוחו זהו חיוב מחודש שאינו קשור במישרין לאב הדומה לו. משמע מרש"י שחיוב צרורות אינו מתייחס לאב, אלא, הוא חיוב חדש.

לסיכום:

נחלקו רש"י והתוס' בדין צרורות - האם הוא חיוב מחודש או לא. ונחלקו האם הל"מ בצרורות מפחיתה תשלום או מחדשת אותו. ולמעשה, נחלקו האם בנוקי ממון חייבה תורה חיוב ספציפי ואין לך בו אלא חידושו, או שחידשה תורה חיוב כללי יותר וגם כוחו בכלל.

ומכאן נחזור לענייננו באבות ותולדות, ונחקור האם כשחייבה תורה אבות - חידשה גם שחייב תולדות, או שאין לך בו אלא חידושו.

הסבר הגמ' ע"פ רש"י

לפי שיטת רש"י בצרורות - חידשה תורה חיוב היזק בגוף בלבד ולא חיוב בצרורות ואלמלא הל"מ לא היה משלם ממון אלא קנס כיון שאז היינו מדמינן לקרן. ולכן, זהו הספק של הגמ' אם תולדותיהן כיו"ב אם לאו: האם תולדותיהן כיו"ב ויתחייב תשלומים, כיון שהאבות והתולדות זהים לחלוטין באיכות הנזק וישנו שינוי בצורת עשיית הנזק, ולכן תולדות חייבות תשלומין כאבות, או שתולדותיהן לאו כיו"ב ופטורים לגמרי כיון שאין לך בו אלא חידושו. ובדקה הגמ' סדרה של תולדות, ובכל תולדה הגיעה למסקנה שישנה זהות מוחלטת בין האב לתולדה זאת, וזו משמעות לשון הגמ' "מאי שנא הני וממונד ושמירתן עליך ה"נ...". כיון שהתולדה נכנסת להגדרת האב ואינה שונה איכותית מנזקי גופו, וישנה בהם אותה סיבה של נזק, אם זה הנאה או כוונה או דרכה בכך או כשאר הנזקים.

[דומה לשור שהוזכר בתורה ואמרה המשנה שור לאו דוקא אלא דיבר הכתוב בהווה (נד: עיי"ש), כך האב המזיק חייב ולא דוקא צורת הנזק הזו אלא גם על התולדה דיברה תורה כיון שהיא זהה לגמרי].

שבילי נהר דעה

התולדה היחידה שהיא לאו כיו"ב היא צרורות, וזו תולדה השונה איכותית בנוק כיון שהיא כוחו של ממון המזיק. ולכן, מצד הדין לא היתה צריכה לשלם כלל, אלא שבאה הלי"מ וחייבה חצי נזק ממונא. ותשובת הגמ' שבצרורות לאו כיו"ב - הכוונה ללא הלי"מ, ואין זה מקרה יוצא דופן (שאלה ד' לעיל). ומבואר עפ"י שיטת רש"י מהלך הסוגיה כולה.

הסבר הגמ' ע"פ התוס' והרי"ף

התוס' סוברים שמעיקר הדין גם בצרורות היה צריך להיות תשלום של נזק שלם כיון שבדומה לנזקי אדם כוחו כגופו, ובאה ההלי"מ ומיעטה לחצי נזק, ולכן סוברים התוס' שלכל אב ישנו הצרורות שלו.

וברי"ף ישנן שתי גרסאות - עיין שם בהג' הבי"ח כגירסת רש"י. ונראה שצריך לטעון שהגרסה הנכונה בדברי הרי"ף היא כגירסת תוס' שהיא גם הגירסה המופיעה אצלנו ברי"ף, וזה מכיון שלרי"ף, כמו שציינו, ברור שישנה חובת תשלומים וכל הספק בגמרא נוצר בגלל ההבדל בתשלומים בין תם למועד (כדברי הרא"ש), או שהחלוקה היא שהאב יהיה מועד מתחילתו והתולדה תמה (כדברי המגדל עוז). ולכן, אלמלא ההבדל של תם ומועד לא היה עולה בדעת האמורא לשאול האם תולדותיהן כיו"ב או לאו, אולם כיון שמצינו חילוק בתשלומים בין תם למועד - ח"נ מול נ"ש ומגופו ומעליה, רואים אנו ששינוי באיכות הנזק (במקרה כזה שינוי של אורחיה ולא אורחיה) מביא לשינוי כמותי (ח"נ) ואיכותי (מגופו) של התשלומים. שינויים אלו אינם פוטרים מתשלומים, אלא, ישנו תשלום נמוך יותר.

לכן, נוצר הספק האם ישנו שינוי איכותי של התולדות שישפיע על רמת התשלום. בהמשך כדי לברר את הספק, מביאה הגמ' סידרה של תולדות, ומסיקה, שכולם כיו"ב כיון שהם דומים לחלוטין לאבות ולא שייך לחלק ביניהם ולהוריד את רמת התשלומים לרמה פחותה.

כיון שכך, התולדה היחידה שיש בה שינוי ברמת התשלום הוא חצי נזק צרורות, והגם שמעיקר הדין היה צריך לשלם נזק שלם - באה הלי"מ וחידשה לנו חצי נזק. יש כאן תולדה לאו כיו"ב, שכך קבעה ההלי"מ - שכל כוחו בנוזקי ממון ישלם חצי נזק, וכאן בא לידי ביטוי ההבדל האיכותי בין האב לתולדה. ולרי"ף ולתוס' תשובת הגמ' בצרורות שלא כיו"ב - כיון שחידשה תורה שיש שינוי איכותי המשפיע על התשלומים.

מעתה, לרש"י - השינוי האיכותי יוצר נתק בין האב לתולדה, ותולדה דלאו כיו"ב פטורה אא"כ באה הלי"מ מיוחדת לחייב. ולרי"ף (כשי' תוס') השינוי האיכותי לא יגרור שינוי בתשלומים, אלא יהווה טעמא דקרא לכך שהתורה תחלק בתשלומים - בין תם למועד או בין רגל לבין צרורות.

סיכום

- א. נחלקו רש"י והרי"ף בפרשנות הספק "תולדותיהן כיו"ב או לאו כיו"ב":
לרש"י - אם לאו כיו"ב אינו משלם כלל.
לרי"ף - אם לאו כיו"ב משלם פחות.
- ב. במסקנת הגמ' בצרורות - רש"י סובר שהל"מ מחדשת חיוב. והתוסי' סוברים (וכך גי' הרי"ף) שהל"מ ממעטת מנזק שלם.
ג. מחלוקת זאת היא מחלוקת רחבה יותר בצרורות - האם צרורות מתיחסות לאב או שהן חיוב עצמאי.
- ד. לרש"י סובר שאינו משלם כלל בלאו כיו"ב - צריך חידוש בצרורות שמשלם חצי נזק, ותשובת הגמ' מתיחסת לדין שלפני ההל"מ.
- ה. לרי"ף ולתוסי' סוברים שמשלם פחות בלאו כיו"ב - כיון שכך חידשה התורה שכמו בנזקי ממון הוא שנוי באיכות ומשפיע על רמת החיוב.
ו. ישנן שתי שיטות עקרוניות בתפיסת החידוש בנזקי ממון:
א. אין לך בו אלא חידושו - רש"י.
ב. נתחדש כמתכונת נזקי אדם - רי"ף ותוסי'.